

Irodalomcentrizmus és struktúra

A *Monológ vagy párbeszéd?* című Gáll Ernő-írással elindult vita egyes hozzászólók vagdalkozása ellenére jó alkalomnak bizonyult tisztázni nemzetiségi kultúránk mai követelményeit. Nálunk, Temesvárt a különböző viták résztvevői, köztük egyetemi káderek, írók, egyetemisták, megegyeztek abban, hogy ma — a tudományos-műszaki forradalom közepén — nemzetiségi művelődésünknek korszerűsödnie kell.

Benkő Samu a *Korunk* 1970. 1. számában irodalomközpontúságunk okai között a művelődéspolitikai helyzetet említi. Nem alaptalanul. Szerencsére ez a helyzet ma már letűnőben van. Következménye, az irodalmi egyoldalúság azonban még élő problémánk.

Egy másik mozzanatot endogénnek neveznék. Hagyományainkról van szó. Igaz, hogy a két világháború közti időkben Gaál Gábor *Korunkját*, s a köréje tömörült jelentékeny haladó értelmiség művelődését a sokoldalúság, a marxista társadalomtudományosság, illetve a természettudományi érdeklődés jellemezte. Am az is igaz, hogy nagy egészében az akkori erdélyi értelmiség fő önkifejezési formája az irodalom volt, beleértve a baloldalt is. „Irodalmunkban váltunk eddig legteljesebbé” — szögezi le Balogh Edgár az *Előrében*, Páskándi Géának válaszolva. Az erős hagyomány, de Gaál Gábor személyes vonzalma is kedvezett a felszabadulás utáni művelődési helyzetben egy új irodalmi túlsúly létrejöttének.

*

Vannak persze, akik úgy megszokták az irodalomközpontúság szükségállapotát, hogy az egyetlen lehetséges, kívánatos állapotnak válik. Átfogóbb művelődési szerkezetre gondolni sem akarnak. Jól érzik magukat az irodalomközpontúsággal járó monopolhelyzetben. Ennek, a lényegében konzervatív álláspontnak meglepő módon éppen Páskándi Géza a fő védelmezője. De nemcsak álláspontja emlékeztet a múltra. Meghökkenítő vitamódszere, személyeskedése is az ötvenes évek nem éppen kellems „irodalmi feldolgozásait” juttatja eszembe.

Páskándi Géza az *Utunk* 1970. 9-i számában egy egész kultúrfilozófiát vonultat fel az irodalomcentrizmus igazolására. Elméleti kiindulópontja — a nyelv. Nála azonban ez — a marxista antropogenezis elméletével ellentétben — nem a munka, a társadalmi gyakorlat terméke és eszköze, hanem fordítva: mindenek demiurgosza. A nyelv hozza létre a társadalmat, a kultúrát, a számokat, a logikát, a tudományokat. Íme, egy jellemző részlet filozófiájából: „Merjük állítani, hogy a tudósok a logikát nem csupán a »természet logikájából« merítették, hanem első fokon a nyelvből, s annak legpallérozottabb képviselőitől, az íróktól...” „Kezdetben vala az Ige, és az Ige vala az Istennél, és Isten vala az Ige” — mondja az evangélium. Kezdetben vala a Nyelv, és a Nyelv vala az írónál — korszerűsíti Páskándi Géza a neopozitivisták szemantikus filozófia szellemében... hogy ezen az alapon megvilágítsa, „miért irodalomcentrikus egy kultúra (sőt mondhatni minden kultúra)”. Érdemes lenne egyszer részletekbe menően megvilágítani ezt a „tudományosságot” és „filozófiát”. Időszüke miatt azonban csupán annyit jegyeznek meg, hogy véleményem szerint léteznek kultúrhistoriai tények, amelyeket nem lehet szofizmákkal átkölneni. A kultúrhistoria például nem tud arról, hogy minden kultúra vagy a kultúrák többsége irodalomcentrikus lett volna. Persze, az irodalom, miután évezredek alatt lassan kivált az ősi kultúrák mágikus-vallásos-természetes gondolkodásá-

nak egyvelegéből, minden művelődésben nagy szerepet játszott. De azért vakmerőség volna például azt állítani, hogy az ógörög kultúra irodalomcentrikus volt, mivel Homérosz, Szophoklész és a többiek halhatatlan dicsőséget szereztek az irodalomnak. Filozófiája, természettudománya, építészete, szobrászata legalább annyira jellemzik. A középkori kultúra viszont egyoldalúan teológia-centrikus volt, s az irodalom meglehetősen alárendelt szerepet játszott ebben a közel ezer esztendőben. Az olasz reneszánszot Dante és Petrarca ellenére igazából a természettudományok, a festészet, szobrászat, építészet tette nagyvá. A XIX. század Romániájában, Magyarországon, Morvaországban a sajátos politikai körülmények az irodalmat teszik meg a társadalmi törekvések legfőbb kifejezőjének. Létrejön egy eredményeiben rendkívüli irodalomcentrizmus. Ne feledjük azonban, hogy például az orosz irodalom csodálatos fellendülését Hercen, Belinszkij, Piszarev, Csernisevszkij nevével fémjelzett filozófiai-ideológiai mozgalom készítette elő, és Tolsztojt, Dosztojevszkijt, Csehovot hamarosan Lenin követte. Azaz a művelődés súlypontja az irodalomról a társadalomtudományra tevődött át.

Csupán még egy példa: a XX. század Mexikójában a közelmúltig a festészet töltötte be azt a szerepet, amit nálunk a XIX. században az irodalom. Az egyetemes, mindig sokoldalúságra törekvő kultúrán belül állandóak a „fáziseltolódások“, a kultúrának hol az egyik, hol a másik ága jut átmeneti vezető szerephez. Am a reneszánsz óta a művelődés állandó súlypontja és belső meghatározója a természettudományos fejlődés. Az irodalomcentrizmus mint minden idők kötelező kultúrállapota — képzelgés, hazabeszélés.

*

Benkő Samu említett hozzászólásában felveti irodalmunk hatékonysága kérdését. Elégtelessé tartja ezt a hatékonyságot. Az író Veress Zoltán hasonlóan vélekedik. Egyetérték velük. Hogy horderejű kérdés! Az irodalomcentrizmus védelmezői azonban ironikus és dühös elutasítással reagálnak. Szerintük minden a legnagyobb rendben van irodalmunk tudatformáló ereje, szerepe körül. Páskándi Géza ezt számokkal is bizonygatja. Felhossa, hogy az *Utunk* példányszáma 1959 óta mintegy 50 százalékkal nőtt. Csakhogy kiadványaink példányszámnövekedése csupán egy vonatkozásban szilárd támpont. Abban, hogy tömegeink kulturális érdeklődése gyorsan növekszik. Hogyan elégtik ki irodalmi kiadványaink, milyen világnézetiségű hatásokon, a megnőtt igényeket? Erre a példányszám-statisztika nem adhat érvényes választ. Ellenben figyelmeztet megnőtt felelősségünkre. Véleményem szerint a *Lupta de clasă* javasolta, s a Gáll Ernő cikkében szorgalmazott nemzetiségi szociológiai egyik első feladata az irodalom és művészetek hatékonyságának tudományos vizsgálatában állhatna.

*

Ha hosszabb távon vizsgáljuk az irodalomcentrizmus hatását a mi konkrét nemzetiségi viszonyaink között, érdekes párhuzamot vonhatunk. Minél teljesebbé válik az irodalmi egyoldalúság és túlsúly, annál észrevehetőbbek az irodalmi alkotómunka apályjelenségei. És minél inkább lassul ismét az irodalomközpontúság, s szűnik az egyoldalúsági helyzet, annál intenzívebben jelentkeznek egy új irodalmi fellendülés tünetei. Lásd Méliusz József, Nagy István, Bálint Tibor, Sütő András új regényeit! Lásd még előbb fellélegző költészetünket! Az irodalmi egyoldalúság enyhítésében, a horizont tágításában a nem irodalomcentrikus *Korunk* szerepe nyilvánvaló.

A mi sajátos, a XIX. századi irodalomcentrikus kultúrhezlyetekkel nem összehasonlítható irodalomközpontúságunk sokat ártott kritikánknak is, beszűkült. Egyeduralmi helyzete hajlamossá tette az önelégültségre, a tekintélyi pozíciókból való bírálatra. Elterjedt az a gyakorlat, hogy egyeseket csakis magasatálnak, másokat lehetőleg lekicsinyelnek, agyonhallgatnak. Klikkek és csoportérdekékek itt-ott még akadályozzák egy reális értékrend kialakítását. Irodalmunk egészének megítélésékor kötelező az elégedett tónus, megvalósításaink vidékies túlbecsülése. Kritikánk — tisztelet a kivételnél — provinciális. Emlékszem Gaál Gábor és Nagy István kifakadásaira a provincializmus ellen. Emlékszem Sütő András ilyen irányú cikkére az *Igaz Szóban*. Am a provincializmus ma is él és virul. És megköveteli édesmindnyájunktól, hogy a Somostetőt, a Feleki-tetőt Himalájának nézzük...

Noha az utóbbi években néhány friss szellemű fiatal kritikussal gyarapodtunk, a provinciális idültég még nem oldódott fel. A főiskolai katedrákon értékes esztétikai és irodalomtudományi munka folyik. Am amikor a kritika napi munkájával találkozunk, kiderül, hogy esztétikai és irodalomtudományi mércéje alig fejlőd-

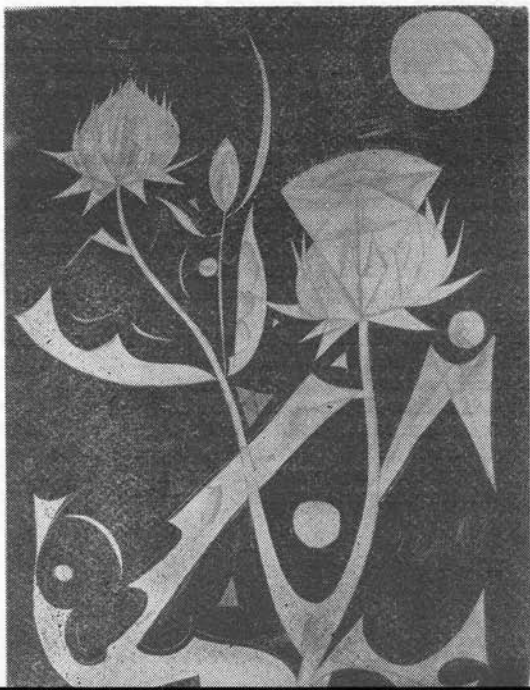
dött. Kritikánk viszolyg az igazi korszerűségtől, újszerűségtől. Értetlenül áll előtte, mivel lényegileg idegen tőle. Az igazi újszerűség és korszerű esztétikai eszmény csakis magas fokú közéletiség és szellemi mozgás produktuma lehet. Kritikánk — néhány kivételtől eltekintve — azonban kényelmes pozícióiban viszolyg egy ilyen mozgástól. Ezért az igazi korszerűség helyett annak szurrogátumát keresi, a más irodalmaktól — rendszerint késve — átvett modernista kísérletekben.

Gáll Ernő figyelmeztet: „...a szociológiai érdeklődés és tájékozottság hiánya már negatívan érződik a dokumentumirodalom lemaradásában, és ez már irodalmunk korszerűségének, hatékonyságának rovására megy.” Gáll Ernő talán elfelejtette, hogy néhány évvel ezelőtt egyik vezető kritikuskunk az *Igaz Szóban*, *Utunkban* a „szociologizmust” mint irodalmunk főveszélyét ostromozta. Melyik írónak lett volna bátorsága ilyen kritikai légkörben szociológiai jellegű irodalmat csinálni?! Meggyőződésem, hogy Méliusz József regénye, a *Város a ködben* nem csupán dilettáns lektorokon akadt el évtizedekre. Az igazi ok alighanem inkább kritikai viszonyainkban rejlött, esztétikánk konzervativizmusában, kispolgári viszolygásaiban, amin a modernista irányzatok látszat-modernsége iránti rajongás keveset változtat.

Nyilvánvaló, hogy az irodalomközpontúság ma már nemcsak nemzetiségi művelődésünk összerdekeinek nem felel meg. Magát az irodalom korszerűsödését, fejlődését is késlelteti. Egy új, kiegyensúlyozottabb művelődési szerkezet ma korparancs. Milyen legyen hát művelődésünk struktúrája? Semmi esetre sem olyan, hogy abban csökkenjen az irodalom (és színház) szerepe. Ellenben kellő súlyt kapjon a természettudomány és a műszaki tájékozottság. Naivitás, anakronizmus azt hinni, hogy nemzetiségi kultúránk meglehet a tudományos-műszaki forradalom konzekvenciái nélkül.

Ne feledjük azonban, hogy nemcsak a természettudományok és a technika forradalmát éljük, hanem a társadalmi forradalom korát is. A kapitalizmus általános válsága és a szocializmusba való átmenet korát. Világszerte roppantul megnőtt a társadalomtudományok szerepe. A marxizmus—leninizmus új hódító úton van. Konkrét szociológia, társadalompszichológia, gazdaságtudomány, futorológia nélkül ma már vidéki szinten sem lehet hatékony döntést hozni. Paradoxonnak tűnhet, de ebben a helyzetben — különösen az ideológiai harc körülményei között — növekszik a történelemtudomány szerepe is. Egy ilyen, sokoldalú, természet- és társadalomtudományi, irodalmi-művészeti strukturáltságú művelődésre van szükségünk. Hogy mivel kezdjük? Mi mással volna érdemesebb, mint szociológiával? Helyzetünk tudományos alaposságú felmérésével.

Izsák László

Plugor
Sándor:
Bogáncs